

בארץ המחשבות האסורות

הנושא: מועקת המוסרנות של התקינות הפוליטית. השיטה: דיאלוגים מפליאים במהימנותם, שהמועקה והגיחוך נחבאים בהם בין המילים. נעה ידלין יצאה לערבות הנפש המיוסרת של "השבט הלבן" וחזרה עם סיפור

א

פופולרית, כיוון שזו "השיחה" שהרגלנו את לשוננו לדבר בה, כיוון שזה "הנושא החם" – אנחנו "משוחחים" עליו גם כשהוא לא ניצב בלב הרומאן הנדון ולכל הפחות אינו נושא השיחה המעניין ביותר ביחס לרומאן הזה.

אומנם הרומאן האחרון של נעה ידלין – רומאן, לפני כל הניתוחים שיבואו, מהנה לקריאה ומצחיק, חכם ומעורר מחשבה – מציב בלב עלילתו את סיפורם של אסנת ודרור, זוג אשכנזי צעיר יחסית (בראשית שנות הארבעים לחייהם). אומנם עלילתו המרכזית נוגעת למעברם ל"שכונה שלוש-חמש", שכונה פיקטיבית בדרום תל-אביב, המאוכלסת בישראלים מעדות שונות, לאו דווקא אשכנזיות, וכן במהגרי עבודה. כל זה נכון.

אבל אני חושב שההישג הגדול ביותר של הרומאן של ידלין אינו נעוץ בתוכן כזה או אחר שלו, אלא בדיאלוגים הווירטואוזיים הכלולים בו. ואל כל זה אגיע מיד. ואם בתוכן עסקינן, הרי זה אינו נוגע ב"גזענות" כביכול של אשכנזים מבוססים יחסית כלפי קבוצות אוכלוסייה שונות מהם (מזרחים,

ב'סיפורי סבסטופול', רומאן מוקדם של טולסטוי, מצויה אבחנה גאונית שהינה שימושית בהקשרים רבים. טולסטוי מספר שם שהחיילים הרוסים והצרפתים, בעיתות הפסקות האש הקצרות במלחמת קרים, שוחחו ביניהם בצעקות מתוך חפירותיהם. אך מה היה תוכן שיחותיהם? על כך מעיר טולסטוי שהשיחות לא היו על מה שבאמת העסיק את החיילים בשני הצבאות הניצים, אלא הן נקבעו על פי אוצר המילים הצרפתיות המוגבל שעמד לרשותם של החיילים הרוסים.

הרבה פעמים אנחנו משוחחים, ובעיקר הדבר ניכר ב"שיחה" הציבורית על פוליטיקה ואומנות, לא לפי מה שבאמת חשוב ועקרוני, אלא על פי "אוצר המילים" המוגבל העומד לרשותנו.

כך, למשל, קריאה רווחת בספרה החדש של נעה ידלין, 'אנשים כמונו' (בהוצאת כנרת זמורה ביתן) רואה בו חלק מגל ביקורת וביקורת-עצמית על "השבט הלבן", על "האליטה הישנה". כיוון שהטרמינולוגיה הזו

במקרים שהמצפון הופך להיות רודני וחסר רחמים – ופרויד מעיר שבאופן פרדוקסלי דווקא האנשים המצפוניים ביותר בהתנהגותם מייסרים את עצמם ללא הרף על מעשיהם ומחשבותיהם (הבדויים או הזניחים לעתים קרובות) – מטרת הטיפול היא דווקא לרופף מעט את לפיתת החנק של הסופר-אגו, לטובת האגו.

אנחנו חיים בתקופה שבה – באגפים מסוימים בחברה שלנו – הסופר-אגו דומיננטי ביותר. הן בכל הנוגע ליחסי גברים ונשים, הן בעניינים פוליטיים פנים-לאומיים ובין-לאומיים, ישנה תרבות חדשה שלמה האוסרת עלינו מעשים, דיבורים ואף מחשבות מסוימים. יש יתרונות רבים למפנה המוסרי הזה. אבל הוא גם מכביד על חיי הנפש ולא ברור שיוכל לשרוד לאורך זמן במלוא החומרה שלו. ומופעיו המוסרניים, המוקצנים, לבטח ראויים לגינוי.

אל התופעה הזו מופנים בעיקר חיצו הסאטירה בספר של ידלין. הרומאן הזה הוא על המאבק של הסופר-אגו בדחפים ועל ההתקוממות שלהם נגדו, תמה המוצגת בו באופן שנון ומבדר. דוגמה מבריקה לכך מצויה ממש בפתח הרומאן, בתיאור עבודתו של דרור: בניית יישומון לניטור דימויים פורנוגרפיים המשודרים בלייב, שיאפשר למנוע הקרנתם לילדים שגולשים באינטרנט. זוהי, מצד אחד, עבודה נאצלת, סופר-אגואית מובהקת. אבל, מצד שני, שואלת את עצמה אסנת, האם דרור לא נהנה ממנה בעצם?

עיצבן אותה שכולם אולי צדקו. עם הבדיחות התפלות שלהם, אותן בדיחות כל הזמן, פשפש, אחי, הסתדרת בחיים, רואה כל היום פורנו ועוד מקבל על זה כסף, ודרור היה

מהגרי עבודה וכו'). גם לא בדיסאוריינטציה של זוג אשכנזי כזה בסביבה זרה לו. התוכן הבולט והמעניין ביותר ברומאן נוגע, לטעמי, בדבר-מה אחר. הוא נוגע לתעוקה ולמחיר ולגיחון שנגרמים מתרבות פוליטיקלי-קורקט מוסרנית המושלת בחיינו, לבטח כזו המושלת בחיי אסנת ודרור.

ב

בתמונת הנפש של פרויד ישנה, כידוע, חלוקה לשלוש ערכאות נפשיות: האיד (היצרים), הסופר-אגו (המצפון וגם "אני אידיאלי" של עצמנו), והאגו, המפשר בין שני הקודמים. מטרת הטיפול הפסיכואנליטי היא, לעיתים קרובות, להציב את האגו במקום שמשל בו האיד ומשלו הדחפים. אבל, לעיתים, מטרת הטיפול הפוכה.

בשכונה מפוקפקת, בעוד אסנת ודרור עצמם נזהרים מלהעלות "סטראוטיפים" כאלה על דל שפתייהם. האתוס של דרור ואסנת אוסר עליהם לבטא מחשבות "מכוערות". כך דרור:

במה בן אדם נמדד? באיך הוא מסנן! במה הוא מוציא החוצה! בראש צומחים לנו כל מיני דברים, הם צומחים פרא, אין לנו על זה שליטה. אבל על מה שאנחנו מוציאים מהפה, יש. אז זה שיש לך אינסטינקט אבולוציוני להירתע מאנשים ששונים ממך בכל מיני מובנים, זה דבר אחד, זה דבר טבעי; השאלה היא איזה ביקורת עצמית את מפעילה על הדבר הזה. (עמ' 52)

זו, כמובן, השקפת עולם נאורה ומכובדת. אבל הסאטירה של ידלין ממחישה שדרור סובל גם מדיכוי עצמי, מהפרזה ב"ביקורת העצמית" המוזכרת, המביאה אותו, למשל, לחוסר יכולת לבטא, אפילו רק בדוגמה שהוא מספק לאסנת כדי להמחיש את משנתו הנאורה (!), את האפשרות שיש לו תשוקות לא הולמות ביחס לנשים אחרות (עיינו שם בעמוד 51).

בעולם של דרור ואסנת צריך לבלום כל הזמן. קודם כול את הפה. יש דברים שלא אומרים, כמו "משפחות מבוססות", או, יותר גרוע, "משפחות אשכנזיות" ("היא אמרה, ומה, כאילו, אין סיכוי שהעירייה תקים כאן עוד בית ספר? הרי יותר ויותר... היא היססה ולבסוף המשיכה, משפחות ממרכז העיר ומהצפון יבואו לכאן, והם יצטרכו למצוא פתרון" – עמ' 19).

אסור גם, למשל, לדבר על בנות עם משקל עודף. וכשיליה, המורה להתעמלות אמנותית של בתה של אסנת, חמוטל, מעירה על משקלה העודף של חמוטל ("כאילו

משיב בחיך אבל בלי הומור – הומור ומין שווינוני לא הולכים יחד – אל"ף אני ממש לא רואה כל היום פורנו, אני בסך הכול דוגם משם אימגים כדי להזין לתוך התוכנה, ובי"ת תאמינו לי שאחרי שתדעו את מה שאני יודע על התעשייה הזאת, ואת המשפט היה משלים בצליל של שלוש נקודות כאומר, הסוף של המשפט הזה מובן מאליו. ואנשים היו אז משתתקים ואומרים, ברור, ברור, ואחרים היו אומרים, ועדיין. ואסנת הייתה מתקנת: הוא גם לא מקבל על זה כסף. ודרור היה מתקן: בינתיים. (עמ' 12–13)

העבודה של דרור, עבודת הצנזורה הנאצלת שלו, היא גם סימבול למהותו כולה. דרור הוא מי שנתון תחת השפעתה של תרבות צנזוריאלית, שבה, כמוזכר, אסור לעשות, לדבר, ולעיתים גם לחשוב על נושאים מסוימים. זו תרבות בעלת קודים מוסריים קשיחים, הגולשת לעיתים למוסרנות ולסירוס-עצמי.

כפי שניתן להבין מסיומת הציטוט שלעיל, לאסנת דווקא לא מפריע במיוחד שדרור אולי לא סובל נורא מעבודתו, אבל היא כן מודאגת מכך שהוא לא מרוויח עליה כסף. אבל הנושא הזה אינו מדובר בגלוי בין בני הזוג. הרומאן מלא במחשבות "אסורות" המאיימות להתפרץ מתוך ראשם של הגיבורים ומדוכאות ביד חזקה. זו עוד דוגמה לכוחו הגדול של הסופר-אגו בתרבות שהגיבורים חיים בה, האוסר עליהם כעת, במקרה הזה, לא גילויים יצריים כי אם גילויי תוקפנות.

בקטע מבדר במיוחד מנסים אסנת ודרור להבין מדוע בעלי המקצוע שמתקנים להם את ביתם החדש אינם נמנעים מלהזהיר אותם בגלוי על כך שהם עוברים לגור

את אסון היזידים (עיינו למשל בעמ' 38–39 ובעמ' 181).

בעולם החילוני-ליברלי של אסנת ודרור יש תרי"ג מצוות, מצוות עשה ולא תעשה. לדוגמה, עשה: 'לצפות ב'הסמויה' (עמ' 43); לתת לילדים שוקולד חרובים בריא (עמ' 47–48). לא תעשה: לא תחשוד בשכניך בפעילות לא חוקית שמא תחטא בגזענות ("היא אמרה, בוא'נה, אתה גזען, והוא אמר, אני? והיא אמרה, עוד לא פגשנו בן אדם אחד בשכונה הזאת שהוא לא פושע לפי דעתך, והוא אמר, פגשנו בדיוק שני אנשים" – עמ' 74).

אך מתחת למשטר השיח והמחשבה הקפדני מבעבע האיד. תוססות מחשבות שאינן פוליטיקלי קורקטיות, וגם כאלו שניתן לכנותן "לא תקינות דומסטית", וגם מחשבות יצריות ותוקפניות באופן כללי. אסנת חיה, למעשה, על געש לבה יצרי המבקש לפרוץ, ולכן, למשל, שוגה לרגע בהצעה תמימה של שכנתה החדשה, שני:

לרגע איבדה שיווי משקל: השעה הייתה אחת-עשרה בלילה, והם ישבו שם, ארבעתם, בחצר, בשתיקה [...] זאת הצעה? זה חילופי זוגות? ככה זה נראה, דבר כזה? היא הרגישה כמי שניתקה מן המולדת, הוטחה אל קרקע אחרת בלי מפה או מצפן.

שני שאלה, רוצה? ואסנת שאלה, מה? ושני אמרה, עוגה, לשים לך? (עמ' 72)

גם המשך קורותיה של אסנת ברומאן ממחיש את היצריות המבעבעת בה מתחת למוסרנות ההדוקה שהיא רותמת על עצמה. אבל, כמוזכר, נקודה מרכזית בעיניי בשבחו של הרומאן הזה הינה הדיאלוגים.

לא חלפו על העולם הזה שלושים השנים האחרונות), אסנת מביטה בה מוקסמת: "זה היה כמו לצפות במופרע של הכיתה ואומר את כל מה שאסור לומר ואסור גם לחשוב" (עמ' 20).

ואסור גם לחשוב ובטח לדבר על כך שיש יפות ויפים יותר ויפות ויפים פחות (עיינו בעמ' 24–25, וכן בעמ' 32: "לסלון נכנס גבר שמנמן, גבוה. מוצק, אולי קוראים לזה").

אסור, בעולם התרבותי של אסנת ודרור, לומר "עובדים זרים" (למשל: עמ' 48–49), צריך לומר "מהגרי עבודה". ובכלל, באתיקה המוסרית והמוסרנית שמדריכה את חייהם של אסנת ודרור, צריך להסתגף, לא להתברגן. כלומר, אסור גם ליהנות יותר מדי.

גלעד אמר, יפה מאוד, אבל אסנת לא השתכנעה. פתאום נראה לה הבית עלוב דרך העיניים שלו: חדש, נקי, הכול בשמנת, פרופילים בשמנת, מטבח בשמנת, יותר בורגני מזה לא יכול להיות [...] היא קיוותה שהשכונה קונה לה משהו, פודה אותה; היא גרה בשכונה שלוש-חמש, בכל זאת, זה לא עוד בית במודיעין. אבל בתוך הבית השכונה כמו נמוגה; התחשק לה לבקש סליחה מכולם ולקחת את גלעד להסתובב, לדחוף לו את השכונה לתוך הפרצוף: להראות לו את הבתים הגרועים, את הגינות המוזנחות, את הכלום שיש בה. (עמ' 37)

היפוך הערכים כאן מודגש באמצעות השפה: הבית "עלוב" כי הוא מטופח; השכונה מקנה לאסנת זכויות כי היא עלובה באמת, כי היא "כלום". כשגיסה של אסנת, רופא עיניים, מספר למשפחה על התנדבותו בצפון עיראק, מוטל על בני המשפחה לחוש ייסורי מצפון. לבטח לא להמשיך לאכול, כשהוא מתאר

ג

שלא נאמרים. ראו, למשל, את הדיאלוג בין אסנת לגלעד, קרוב משפחה ואקס שלה, בעמ' 277. בלי לומר שום דבר במפורש מגששת אסנת לראות מה יחסו של גלעד אליה והאם הוא רוצה שהיא תישאר ותבלה בחברתו. בלי לומר זאת במפורש, אלא בדקי-דקויות, רומזות המילים הגלויות של גלעד שהוא מתלבט ונוטה לבכר את האפשרות שאסנת לא תישאר. הכול נלמד מהדיאלוג אבל שום דבר בו לא נאמר במפורש.

לעיתים תכופות אף ממחישים הדיאלוגים את התמה המרכזית ברומאן, שהוצגה לעיל: הם נעים בין מה שמותר לומר בגלוי לבין המחשבה הסמויה שאסור להעלותה על דל השפתיים, זו שנחבאת מתחת למה שגלוי.

והנה דוגמה לדיאלוג וירטואוזי ומצחיק, על תופעה לשונית ידועה, שידלין מפליאה בהצגתה ובחקירתה, הלוא היא "אנגלית של הורים":

הוא [דרור, אחרי שהתגלה שהשכן, אותו ונציה, נתן ממתק לבתם, חמוטל] אמר, אני הולך אליי, ואסנת אמרה, נוט אין היברו! ודרור אמר, זה לא אכפת לה בכלל, היא לא שמה לב, והחווה בסנטרו אל חמוטל, שישבה על הספה עם האיפון, ואסנת אמרה, שי הירו אוורית'ינג, איט איז אקוקטלי ון שי פריטנדס שי דאזונ'ט ליסן דאט וי האב טו בי קיירפול, ודרור אמר, או-קיי, איי גו, ואסנת אמרה, יו דונ'ט גו, נוט נאו, לטס טוק אבאוט איט ברוגע [שימו לב לשרבובי העברית, כמו זה, בטקסט, במילים שאסנת אינה מוצאת להן בזמן אמת מקבילה באנגלית] אין דה איוונינג, וחנה [הבת הקטנה] אמרה, את הלחצת אותי ועכשיו את לא באה, ואסנת אמרה, רגע, ודרור אמר, דר איז נאט'ינג טו טוק אבאוט, אסנת, הי ויל נוט גט ניר מיי

הדיאלוגים, ראשית, מבריקים באיכותם המימטית, בחיקוי הדיבור המדויק שיש בהם, וכן בחילוץ ומיצוי ההומור שניתן להפיק מהדיוק הזה.

ראו, למשל, את הדיאלוג בין אסנת לשכניה החדשים, שני ובעלה, הממחיש הן את הזרות הלשונית של אסנת ביחס לשפה של שכניה, הן את ניסיונה להשתמש באירוניה ובאנדרסטייטמנט, ניסיון שלא צולח, הן את ההומור הלא מכוון שיש לעיתים בשפה המדוברת ושניתן להיווכח בו ביתר שאת דווקא כשהוא מועלה על הכתב:

והגבר אמר בקול רם, חטפו את ונציה ["ונציה" הוא שם המשפחה של שכן אחר של אסנת ודרור, שכן שעושה להם צרות], ואסנת שוב לא הבינה מה אומרים לה, בפעם השנייה היום, אולי השלישית, מה זה חטפו את ונציה.

שני חזרה לסלון עם כוס קפה ובקבוק קולה של ליטר וחצי. היא אמרה, בסדר, אין להם כלום איתו, מה אתה מלחיץ אותה, והגבר אמר, בן אדם שלא אוהב כלבים, את שמעת דבר כזה? ואסנת אמרה, אולי הוא בן אדם של חתולים [זה ניסיונה הכושל הראשון של אסנת להתבדח באמצעות אירוניה], והגבר אמר, הוא לא בן אדם, זה הבעיה איתו, ושני אמרה, הוא בן אדם, הוא בן אדם, למה לא, זה שאתה בן אדם עוד לא אומר שאתה בן אדם, והביטה באסנת במבט של, לא ככה? ואסנת אמרה, אני מבינה שאתם לא מתים עליו [זה הניסיון השני], ושני אמרה, לא ממש, לא, הוא עושה לנו בעיות עם הכלבים. (עמ' 33)

חלק מהדיאלוגים מתפקעים מסב־טקסט. ידלין סומכת על האינטליגנציה של הקוראים שלה שבינו עד כמה הדיאלוג טעון בדברים

הומור שידלין יודעת למוץ ממנו. מדובר בשיחה בין דרור ואסנת למיכל וחורחה, הזוג ששכנע אותם להגיע לשכונה שלוש-חמש:

אנחנו גם נוסעים תכף, סיפרנו לכם? ואסנת שאלה, לאן? וחורחה אמר ליפן, לחודש, כמעט חודש, ומיכל אמרה, התקבלנו למין... הם קוראים לזה וורקשופ, ואסנת אמרה, סדנה [אסנת אינה אליעזר בן-יהודה, אבל היא רוצה להפחית מהישגם של מיכל וחורחה, המתגשם כביכול במילה הבינלאומית הזוהרת "וורקשופ"], ומיכל אמרה, זה לא בדיוק סדנה, זה יוצרי תיאטרון מכל העולם [מיכל לא פראירית, היא לא מוותרת], ואסנת אמרה, תיאטרון ילדים [אבל גם אסנת לא מוותרת ושוב מנסה להמעיט בערך הישגם של מיכל וחורחה], וחורחה אמר, לא רק.

היא שאלה, מתי אתם נוסעים? וחורחה אמר, בסוף מאי, ואסנת אמרה, גם אני נוסעת בסוף מאי, וחורחה שאל, ליפן? [חורחה, כפי שחושדת אסנת, הוא מעט שוטה ולבטח אינו מאזין קשוב] ואסנת אמרה, לקלן, וחורחה שאל, איפה זה, ומיכל אמרה, בגרמניה, בקול נמוך [זו דוגמה ליכולת של ידלין לייצג רב-שיח חי, שבו מוטעמים משפטים בצורה שונה כשהם נאמרים לבני שיח שונים או למטרות שונות], ואת אסנת שאלה, מה, לבד? ואסנת אמרה, יש לי איזה משהו של העבודה, ומיכל הנהנה כדרך שמהנהנים נוכח דבר שאינו אלא בגדר שמועה מרוחקת, אסנת אמרה, אני טסה בעשרים ושלוש, וחורחה אמר, אנחנו בעשרים וארבע! ואסנת אמרה, גדול [למרות שמה בדיוק "גדול" בכך שהם נוסעים ליעדים ולמטרות שונים ביום אחד הפרש זה מזה? אבל זה בדיוק ההיגיון של שיחה שלפעמים מתפרקת בה אנרגיה ועליצות שאינן מותאמות ממש לעילתן כביכול] (עמ' 257)

צ'יילד, ואסנת אמרה, הי כולה [כנ"ל] גייב הר אה קנדי, ודרור אמר, את שומעת איך זה נשמע בכלל, כולה זה לא, [...] ואסנת אמרה, לטס גו שנייה [כנ"ל] טו דה אדר רום (עמ' 197-196).

הווירטואוזיות של הדיאלוגים נוכחת גם בחיקוי מימטי מכוון של עילגות השפה הדיבורית:

מיכל [האישה בזוג ששכנע את אסנת ודרור להצטרף לשכונה] אמרה, הוא [כלב שניתן לאסנת ודרור במתנה] יאכל לכם את כל הג'וקים, את המילה 'ג'וקים' ניגנה בקולה, כמבקשת לפתותם למעשה ממזרי, ואסנת אמרה, אין לנו ג'וקים, מאז הזה [בעילגות הנפוצה הזו מתכוונת אסנת לתקרית קודמת שבה הסירו את מכסה הביוב בחצרם] לא היו לנו ג'וקים. (עמ' 175)

הדוגמה האחרונה כללה תיאור של ניגון המילה בשפה המדוברת, תיאור שאין אפשרות לייצגו ישירות בשפה הכתובה (כלומר לכתוב אותה מתנגנת). במקום אחר מעניק המספר של ידלין "הערת בימאי" דומה נוספת לדרך שבה יש לקרוא את הדיאלוג שלה, בעוד דוגמה מצחיקה במיוחד לחיוניות המימטית של שפת הדיאלוגים ולרגישותה של ידלין לשפה המדוברת:

היא אמרה, אני זוכרת שאז עישנו, וגלעד שאל, אז, מתי אז, אז אז? [וכאן עוד דוגמה לעילגות המובנית של שפת הדיבור, שמוצגת כאן במכוון] ואסנת אמרה, כש... שידכו אותנו, ואת הכו' של ה'שידכו' אמרה במבטא תימני אפילו שזאת לא חי"ת, סתם כדי שיהיה קל יותר. (עמ' 210)

והנה, לסיום, דוגמה לדיאלוג מבריק שכולל גם סב־טקסט חריף, גם דיוק מימטי וגם

T

גדול, על אותו טולסטוי שבו פתחנו: "מי שהעמיק לקרוא בכתבי טולסטוי האמנותיים יודע, כי בעצם, התביעות המוסריות והניצחונות המוסריים אינם מספקים את נפשו".

חיים מוסריים הם חיים ראויים ונשאפים, אבל מצבו הטראגי של האדם מונע מחיים כאלה להיות שלמים ומספקים. קל וחומר כשהמוסר הופך למוסרנות ולצדקנות, כשהוא מכביד את עולו מעבר ליכולת הנשיאה של בן תמותה.

וזו התמה המרכזית של "אנשים כמונו".

בעלילת משנה ברומאן, הנוגעת לאחותה של אסנת, שמרית, מזכירה לנו ידלין אחת מן העובדות הנוגות ביותר ביחס לקיום האנושי: החוש המוסרי וחיי הרגש והיצר אינם עולים תמיד בקנה אחד. ולפיכך שמרית, המעריצה באמת ובתמים את בעלה (אותו רופא עיניים המסייע לזיידים, מי שנראה תמיד "מיוסר", קצת זידי בעצמו" – עמ' 39) על מוסריותו וצדיקותו הנעלה בכל זאת עומדת לעזוב אותו.

כפי שכתב ברנר בהספדו על מוראליסט